

KIS PÉTER

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ PALEOGRÁFIAI ELŐADÁSAI A PESTI EGYETEMEN

Az alábbiakban közölt kézirat *Fejérpatakylászló* – akit a magyar historiográfia a legjelentősebb történettudósok közé sorol – „Palaeographia” címmel tartott egyetemi előadásainak vezérfonala.

Fejérpatakylászló (1857. augusztus 17., Eperjes – 1923. február 6., Budapest) a magyar történészek azon nemzedékéhez tartozik (*Tagányi Károlylyal, Thallóczy Lajossal, Csánki Dezsővel, Karácsonyi Jánossal* stb.), amely „...a XVIII. századi úttörők hálátlan kutató és kritikai munkájának folytatására vállalkozik”¹.

Egyetemi tanulmányait a pesti bölcsészkaron végezte, ahol a diplomatikát előadó *Horvát Árpád* irányította figyelmét a történeti segéttudományokra, ennél azonban jóval nagyobb hatást tettek *Fejérpatakylára* állami ösztöndíjként folytatott külföldi tanulmányai. 1877/78-ban a *Theodor Sickel* által létrehozott és irányított Institut für Österreichische Geschichtsforschung tanfolyamát végezte el. *Sickel* az oklevéltan XIX. század közepi megújítói közé tartozik, oklevélkritikai módszereit (így pl. írás-összehasonlítás alkalmazása, az egyes formulák elemzése, az oklevél külső és belső jegyeinek elkülönítése) *Fejérpatakyl* honosította meg Magyarországon.²

1881-ben, szintén állami ösztöndíjjal a berlini egyetemen *Harry Bresslau, Wilhelm Wattenbach* és *George Waitz* (a múlt századi történettudomány *Sickel*hez hasonló nagyságai)³, illetve Párizsban a levéltáros-paleográfusokat képző, széles-

1 *Hóman Bálint*: *Fejérpatakylászló emlékezete*. Bp., 1928. (A továbbiakban: *Hóman*), 9. p.

2 *Theodor Sickel*ről ld. *Tangl, Michael*: *Theodor Sickel. Ein Nachruf*. In: *Tangl, Michael*: *Das Mittelalter in Quellenkunde und Diplomatik. Ausgewählte Schriften*. Bd. II., Berlin, 1966., 896-902 p.

3 A berlini tanulmányútról: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK) Fond IX/184. *Fejérpatakylászló-Szilágyi Sándor*.

körű középkori forrásismereteket nyújtó, európai hírű intézet, az École des Chartes kurzusait látogatta.⁴

Történeti segédtudományok és forráskiadás

Fejérpataky munkásságából négy, típusában elkülöníthető, de nála egymással szervesen összefüggő területet kell kiemelni, amelyekben korszakos jelentőségű életművet hozott létre. Számos tanulmányban tisztázta a középkori magyar okleveles gyakorlat fejlődését, részint egy-egy időszakot vizsgálva a fejlődés alapvető kérdéseit⁵, részint a magyar diplomatika nagyobb korszakot átfogó problémáit⁶. De tervezte a „Magyar oklevéltan” keretén belül a *Szent Istvántól Imrreig* tartó időszak megírását is, amely e tárgyban írott műveinek valamint egyetemi előadásainak szintézisét jelentette volna. Ezek az oklevéltani tanulmányok tulajdonképpen a diplomatika legkorszerűbb módszereinek – itt elsősorban *Sickel* hatására kell ismét utalni – a magyar viszonyokra, a magyar forrásanyaghoz való alkalmazását jelentették⁷. Fontos megemlíteni, hogy a XIX. századi „klasszikus” segédtudományok mindegyikével valamilyen fokon foglalkozott. *Hóman Bálint*, a tanítvány szerint: „Fejérpataky és a Fejérpataky-tanítványok módszeres részletkutatásai előkészítették a magyar oklevéltan, paleográfia és a többi segédtudományok ... feldolgozását”⁸.

4 Az École des Chartestról: Századok 1885. 76-78. p.
OSZKK Fond IX/184 *Fejérpataky László – Szilágyi Sándor*.

5 Fejérpataky oklevélmonográfiái: A pannonthalmi apátság alapítólevele. Bp., 1878.; Kálmán király oklevelei. Bp., 1892., Értekezések a Történettudományok Köréből, (ÉTTK) XV/5.; Oklevelek II. István korából. Bp., 1895., ÉTTK, XVI/4.; III. Béla oklevelei. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: *Foerster Gyula*, Bp., 1900. 100-100. p.; továbbá vázlatban: II. Béla oklevelei. In: Akadémiai Értesítő, (Ak. Ért.) 1900, 545-549. p.. Ezeken kívül *Fejérpataky* hagyatékában megtalálható egy vázlat a XI-XII. századi magyar okleveles gyakorlat összefoglalásáról, ld.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára (MTAKK) Történelem, Oklevéltan (Tört. Oklt.). 4-r 42.

6 A királyi kancellária az Árpádok alatt. Bp., 1881.

7 Áldásy Antal: Fejérpataky László r. t. osztálytitkár emlékezete. In: A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XVIII/14., Bp., 1924., 3-10. p.; *Hóman*, 14., 18. p.

8 *Hóman*, 14. p.

Úttörő szerepe volt *Fejérpataky*nak a modern forráskiadási módszerek magyarországi meghonosításában is. Ez egyfelől a forrásszövegek közlésének következetessé tételét, másfelől a még feltáratlan levéltári anyagok, a történelem speciális területeire vonatkozó források publikálását jelentette. Forráskiadási elvei a gyakorlatban egyrészt mintaszerű forráskiadványaiban, másrészt pedig egyetemi előadásain, a történészképzés keretében valósultak meg.⁹ Nagyszabású vállalkozása, a Zsigmond-kori oklevéltár ugyan befejezetlen maradt, de a XIV. századot érintő részével elkészült és regesztáit több történész is felhasználta; *Mályusz Elemér* is ezek alapján kezdte el a Zsigmond-kori Oklevéltár kiadását.¹⁰

Részletesebben szükséges kitérni *Fejérpataky* egyetemi tanári működésére, mivel a kézirat története nagy mértékben az itt tartott előadásaihoz köthető. 1879-ben lett a budapesti egyetem a diplomatika magántanára.¹¹ Az ezt követő években zajlott az Egyetem reformja, amelynek aktív részese lett *Fejérpataky* is. Miután az alaposabb képzés érdekében a bölcsészkar tanulmányok négyéves lettek, az 1887/88-as tanévben elkezdte működését a történelmi szeminárium (az ókori és a modern filológiai szemináriumok mellett), mint „...elsősorban és lényege szerint is a tudományszak beható művelésébe bevezető, arra nevelő intézmény...”¹². A történelmi szeminárium igazgatójává *Salamon Ferencet* nevezte ki *Trefort Ágost*, majd 1889 januárjában *Marczali Henrik* mellett *Fejérpataky* is vezetőtanári megbízást kapott, amelyet 1914-ig töltött be. Többek között az ő irányításával hozták

9 *Hóman Bálint*: A forráskutatás és forráskritika története. Bp., 1925., 35-38. p.; *Benda Kálmán*: A magyar történelmi forráskiadás múltja. In: A Magyar Történettudomány Kézikönyve. Bp., 1987., 13-14. p. Egyetemi előadásain a forráskiadás metodológiájáról: MTAKK Tört.Oktl. 4-r 42.; *Fejérpataky* néhány forráskiadványa: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885.; Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/I. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. Bp., 1887.; Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar Címeres Emlékek. I. füzet. Bp., 1901.

10 *Mályusz Elemér*: A Zsigmondkori Oklevéltárról. In: Századok, 1982., 925-930. p.; *Fejérpataky* anyaggyűjtéséről: Ak. Ért., 1891., 421-435. p.; u.o., 1892., 172-175. p.

11 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár (ELTE Egy. Lt.) 8/e 2. kötet.

12 *Szentpétery Imre*: A Bölcsészettudományi Kar története 1635-1935. Bp., 1935. (A Pázmány Péter Tudományegyetem története IV.) 508-514. p., az idézett hely: 510. p.

létre a szemináriumi könyvtárat; majd 1895-ben, *Horvát Árpád* halála után az oklevél és címertani tanszéken nyert rendes tanári kinevezést.¹³

Az 1885. évi történész-kongresszuson éppen *Fejérpataky* támadta a történeti segédtudományoknak az egyetemen tapasztalható korszerűtlen oktatási formáját, érintve ezzel egykori tanára, *Horvát* személyét is.¹⁴ Amint az megállapítható, *Fejérpataky* a történeti segédtudományoknak szélesebb körét nyújtotta a hallgatóinak, mint professzor-elődje¹⁵, nagy hangsúlyt fektetve az oklevélolvasási gyakorlatokra, amelyekben a speciális magyar diplomatikát sajátította el. Mivel 1882-től a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárnoka volt, a facsimilék mellett eredeti okleveles anyag segítségével alakíthatta ki a tananyagot, a megfelelő didaktikai módszert. Egyik tanítványa, *Áldásy Antal* szerint az általa felvázolt, de meg nem valósult Történeti Intézet helyett az egyetemet tekintette a tudósnevelés fő színhelyének.¹⁶ (Néhány ismertebb tanítványa volt: *Domanovszky Sándor*, *Szekfü Gyula*, *Hóman Bálint*, *Eckhart Ferenc*, *Mályusz Elemér*, *Hajnal István* és *Szentpétery Imre*, aki professzora halála után utóda lett az oklevél és címertani tanszéken).¹⁷

Egyetemi előadásainak ránk maradt kéziratok vázlataiból kitűnik, hogy *Fejérpataky* több változatban, más részletességgel adta elő a történeti segédtudományokat. Az „Oklevéltan foglalatja” című tárgynak volt egy két féléves változata, amelynek keretében, a „Külső oklevéltan” részeként több egyéb, a diplomatikához tar-

13 Uo. 560., 591. p. illetve *Szögi László*: Hundert Jahre Historisches Seminar der Pester Universität. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica.*, Tomus XXV. Bp., 1987, 283. p.

14 Századok, 1885., 53-76. p., majd a következő évben kettőjük vitája: *Századok*, 1886., 747-787. és 896-907. p.

15 Amíg *Horvát Árpád* csak oklevéltant, címertant, pecsétant és jogtörténelmi bevezetést adott elő (ld. *Horvát Árpád*: *Oklevéltani Jegyzetek. Bevezetés a magyar oklevéltanba*, Bp., 1880.), addig a *Fejérpataky* által három évenként oktatott tárgyak: Az oklevéltan története, Külső- és belső oklevéltan, Paleográfia, Kronológia, „Az oklevéltan rövid foglalatja”, Pecsétant, Pápai oklevelek, XI-XIII. századi oklevelek, Címertan (ld. ezek vázlatát *Fejérpataky* kéziratok gyűjteményében: MTAKK, Tört. Oktl. 4r-42 ill. *Áldásy*: i. m.: 15. p. – ezeken kívül még Oklevéltani gyakorlatot is tartott ld. ELTE Egy. Lt. 8/m 29. doboz).

16 *Áldásy*: i. m.: 14. p.

17 *Glatz Ferenc*: *Nemzeti kultúra - kultúrált nemzet*. Bp., 1987., 341-342. p.

tozó segédtudomány is előkerült, pl. a paleográfia, a pecséttan. Ezekből külön fél-éves kurzusokat is tartott: „Paleográfia”, „Pecséttan”, „Címertan”, „Oklevéltan története”, „Címertan története” stb.¹⁸ címmel.

Fejérpataky munkásságának ezen területeihez kapcsolódik a tudományszervező tevékenysége, amellyel a történeti kutatásoknak próbált keretet adni. A már említett 1885. évi történész-kongresszuson javasolta a rendszeres történészképzés biztosítása, és nem utolsósorban a korszerű forráskritikai és forráskiadási elvek terjesztése érdekében egy – elsősorban az École des Chartes és a Sickel-féle Intézet mintáját követő – Történeti Intézet felállítását, ahol kétéves tanfolyam során lehet a forrástudományokat elsajátítani. Fontosnak tartotta a történeti segédtudományok oktatásához segédlet gyanánt használható oklevél-facsimile és pecsétmásolat valamint numizmatikai és epigráfiai gyűjtemény kiadását is. Az 1913-as kongresszuson pedig az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékét sürgette. (Ennek elkészítését tanítványa, *Szentpétery* vállalta fel.)¹⁹

Az 1880-as évek közepe után már a legtekintélyesebb történészek egyike: 1893-ban a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-őre (az Országos Széchényi Könyvtár három alosztályát és a könyvtári adminisztrációt irányította, továbbá a levéltári, kéziratári és ősnymtatványi gyűjtemények alosztályát közvetlenül is ő vezette), 1915-ben pedig igazgatója lett. 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1893-ban rendes tagjává választották. 1889 óta a Történeti Bizottság előadója, 1881-ben a Történeti Társulat igazgatótagja.²⁰ Ez utóbbi tisztségek a magyar történetudományt irányító legfontosabb pozíciók közé tartoztak. *Fejérpataky* karrierjéhez *Mályusz Elemér* a következő megjegyzést fűzte: „... saját kárára elnyerte az érinthetlenség kiváltságát. Bármit tett, bírálatra többé nem talált...”²¹ Valóban,

18 MTAKK Tört. Okt. 4r-42, ELTE Egy. Lt. 8/m 29. doboz.

19 Az 1885-ös kongresszusra: Századok, 1885., 80-85. p.; az 1913-asra: Századok, 1913., 242-245. p.

20 ELTE Egy lt. 8/m 34. kötet, ill. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1890.

21 *Mályusz*: i. m.

szakirodalmi munkásságát vizsgálva szembeötlik, hogy műveinek jelentősebb része 1900 előtt keletkezett.

A mű és kézírata

A „Palaeographia” kéziratát *Fejérpataky* halála után tanítványa, *Hajnal István* kapta meg, hogy sajtó alá rendezze, ezért azt nem is adták át a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának²². Ma a kéziratnak csak töredékei ismeretesek, az első 33 lapot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi²³, ahová a kéziratári növekedéknapló tanúsága szerint 1931-ben került (a bekerülés körülményeiről a könyvtár 1931-es iratai között több adat sajnos nem található), a hatvanadikat pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára,²⁴ ahol *Fejérpataky* egyetemi előadásainak többi vázlatát is elhelyezték.

A „Palaeographia” szerkezete, kéziratának töredékessége ellenére viszonylag jól rekonstruálható, egyrészt *Fejérpataky* más, teljes egészében fennmaradt oklevéltani előadásainak vezérfonala, másrészt néhány hallgatójának megőrzött órai jegyzete segítségével. Ezek szerint az I. félévben került sor a paleográfiai szakirodalom, az íróanyagok, a kéziratformák, az íróanyag-előkészítés, az íróeszközök és a palimpszesztek tárgyalására; a második félévben pedig (a kéziratnak ez a része – egy lap híján – elveszett) a középkori írások jellegének és a középkori számjegyírásnak áttekintésére.²⁵ Mivel *Fejérpataky* a „Palaeographia”-nak egy rövidebb kompendiumát is adta a „Külső oklevéltan” keretében, a fenti témajegyzék kiegészíthető a rövidítések, az interpunkciós jelek és más paleográfiai jegyek összefoglalásával is.²⁶

22 MTA Könyvtára 15a/1924, *Áldásy Antal-Szily Kálmán* és MTA Régi Akadémiai Levéltár 567/1923.

23 OSZKK Quart. Hung. 2524.

24 MTAKK Ms 5401/126, a *Hajnal*-hagyatékban.

25 MTAKK Ms 5355/7-10; 5231/10, 4821/97.

26 MTAKK Tört. Okt. 4r-42.

A töredék tanúsága szerint *Fejérpataky* híven követte mestere, *Wattenbach* művét²⁷ mind tematikájában, mind szerkezetében, beosztásában. A „*Palaographia*” (a kézirat lapszéli bejegyzései és a mű első részében olvasható bibliográfia tanúsága szerint az 1906 előtti években keletkezhetett) tulajdonképpen a századforduló paleográfiái szakirodalmának korszerű összefoglalása, de példákat hoz a középkori magyar forrásanyagból is. A helyes értékeléshez szükséges megjegyezni, hogy magyar nyelvű írástörténeti monográfia nem létezett, csak a szemléletében és tartalmában egyaránt elavult Horvát Árpád-féle egyetemi tankönyvnek szánt füzet.²⁸ A „Magyar Történettudomány Kézikönyve” szerkesztősége *Fejérpatakyt* kérte fel a paleográfia és a pápai oklevéltan összefoglaló feldolgozására,²⁹ de 1923-ban bekövetkező haláláig már nem maradt ideje a kéziratokat nyomtatásra előkészíteni. A szerkesztőség ekkor *Hajnalra* bízta a „*Palaographia*”, *Áldásyra* pedig a „Pápai oklevelek” sajtó alá rendezését. Míg az utóbbi 1926-ban megjelent, *Hajnal* más irányú elfoglaltságai miatt nem végezte el ezt a munkát³⁰ Kifejezetten magyar nyelvű és magyar vonatkozású, *Fejérpataky*éhoz hasonló részletességgel készült írástörténeti összefoglalás azóta sem született meg.

Végezetül néhány szó a közreadás szempontjairól. A következőkben a „*Palaographia*” első 31 lapján lévő szöveget közlöm, a palimpszesztekről szóló csonka fejezetet (32-33. lap) pedig elhagytam. Célszerűnek látszott a szöveg századfordulós helyes-írását korszerűsíteni, megtartva ugyanakkor *Fejérpataky* stílusfordulatait, kivéve ha azok értelemzavarók. A lapszéli beszúrásokat a szövegbe illesztettem. A mű szerkezetén nem változtattam, mindössze a nagyobb tartalmi egységeket különítettem el jobban, mint a kéziratot *nem* nyomdai szedésre előkészítő, és ezáltal bizonyos mértékig vázlatosan fogalmazó szerző.

27 *Wattenbach, Wilhelm*: Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig, 1871.

28 *Horvát Árpád*: A diplomatikai írástan alapvonalai. Bp., 1883.

29 *Hóman*, 14. p.

30 *Glatz*: i. m. 340. és 343. p.

Jóllehet *Fejérfataky* néhány megállapítását a tudomány azóta meghaladta, de a közlés célkitűzéséből fakadóan nem volt szükséges ezekre külön lábjegyzetekben felhívni a figyelmet. A szövegben előforduló hosszabb latin idézeteket, ahol a szerző azokat nem magyarázza meg, magyar fordításban is közlöm, ezek nagy részét a *Mezey László* által szerkesztett *Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez* című egyetemi jegyzetből idézve. (Pl. Mezey, 54. sz.)